

MĀRA GRUDULE

KĀDS SVEŠINIEKS NO KURZEMES, ZĪMĒŠANAS UN GLEZNOŠANAS MIĻLOTĀJS STENDERI BRAUNŠVEIGAS-LĪNEBURGAS HERCOGISTĒ 1759.–1766. GADĀ

Šī raksta mērķis ir atklāt dažus Stenderu dzīves faktus, kurus izdevies precizēt, 2003. gada pavasarī veicot pētījumus Vācijā, galvenokārt Lejassaksijas Valsts arhīvā un Hercoga Augusta bibliotēkā Volfenbitelē. Gotharda Frīdriha Stendera (1714–1796) un viņa dēla Aleksandra Johana Stendera (1744–1819) latviešu tautas apgaismības centieni un no tiem izrietošā iesaistīšanās laicīgās literatūras tapšanā ir ārzemēs gūtās pieredzes rezultāts. Pārlūkojot Stenderu darbības virzienus Braunšveigas-Līneburgas hercogistē un Dānijā, pieļaujama iespēja, ka viņu toreizējos plānos atgriešanās Kurzemē neietilpa. Ja nebūtu pietrūcis darba un līdz ar to arī iztikas līdzekļu, jāšaubās, vai 1766. gadā Kurzeme būtu sagaidījusi Stenderu ģimeni atpakaļ.

Hronoloģiski G.F. Stendera pirmais ārzemju brauciens saistāms ar laiku no 1736. līdz 1739. gadam, teoloģijas studijām Jēnas universitātē, vēlāk arī Hallē un darbu turienes bāreņu namā. Šajā laikā Halle joprojām ir viens no vadošajiem vācu piētisma centriem. Kaut arī idejiski Stenderam piētisms ir svešs, tomēr iespējams, ka pieredze darbā Augusta Hermana Franke (*Francke*, 1663–1727) dibinātajā garīgās audzināšanas un labdarības kompleksā vēlāk rosina viņu pievērsties arī latviešu izglītošanas jautājumiem Kurzemē [13, 153]. Diemžēl Halles posms Stendera biogrāfijā joprojām ir maz pētīts. Ir ziņas, ka viņš šajā laikā saņēmis uzaicinājumu kļūt par mājskolotāju Pomerānijā, tomēr nav to izmantojis, bet caur Berlīni, Greifsvaldi, Rostoku, Hamburgu un Lībeku atgriezies Kurzemē [9, 22].

Otru reizi – kopā ar ģimeni, resp., sievu, trim meitām un dēlu – G.F. Stenders dodas uz ārzemēm 1759. gada vasarā, dzīvo un strādā dažādās vietās Braunšveigas-Līneburgas hercogistē, kā arī Kopenhāgenā, bet 1766. gada ziemā caur Pēterburgu atgriežas Kurzemē. Līdz šim publicētajos materiālos par Braunšveigas-Līneburgas hercogistē pavadīto laiku ziņas ir aptuvenas un pat

pretrunīgas. Veicot pētījumus Vācijā, izdevies

- 1) atrast līdz šim nezināmas un aptuveni dokumentētas Gotharda Frīdriha Stendera publikācijas Braunšveigas presē;
- 2) precizēt G.F. Stendera uzturēšanās laiku Hamburgā;
- 3) atrast dokumentus par G.F. Stenderu Kēnigsluterās skolas rektora amatā;
- 4) precizēt Aleksandra Johana Stendera studiju laiku Helmštetes universitātē.

Materiālu vākšanas un pētniecības procesā pavērās plašāks ieskats arī laikmeta kontekstos. Apkopojot jau esošo un jauniegūto informāciju, pārskatīsim periodu no 1759. līdz 1766. gadam Stenderu dzīvē vēlreiz.

1759. gada 1. jūlijā G.F. Stenders saka atvadu sprediķi Žeimē un caur Lībeku dodas uz Helmšteti. Kāpēc izvēlēta tieši Braunšveigas-Līneburgas hercogiste?

Zigrīda Frīde raksta: „visticamāk viņam bijusi arī kāda brīvmūrniecības protekcija.” [9, 39–40] Starp Kurzemes un Braunšveigas brīvmūrniekiem patiešām pastāvēja ļoti ciešas saiknes, turklāt hercogs Ferdinands no Braunšveigas hercogama ir arī pirmās brīvmūrnieku ložas dibinātājs Kurzēmē – Jelgavā 1754. gadā [4, 53]. Un tam ir savi vēsturiski cēloņi: Kurzemes-Zemgales un Braunšveigas-Līneburgas hercogistes tuvināšanos stiprina 1714. gada 5. martā noslēgtās laulības starp Braunšveigas hercogu Ernstu Ferdinandu (1682–1746) un Kurzemes hercoga Frīdriha Kazimira meitu Eleonoru Šarloti (1686–1748) [8, 66]. Kurzemnieku interesi par Braunšveigas kultūru apliecina arī Hercoga Antona Ulriha mākslas muzeja viesu grāmata, kurā 18. gadsimtā parakstījušies daudzi kurzemnieki gan no t.s. literātu aprindām – mācītāji, studenti, mājskolotāji, gan mākslinieki, piemēram, gleznotājs Johans Heinrihs Baumanis (*Baumann*, 1753–1832), gan arī vairāku ievērojamu muižnieku dzimtu pārstāvji, piemēram, Korfi (*Korff*), Mēdemi (*Medem*) u.c., bet 1786. gada jūlijā muzeju apmeklējis arī hercogs Pēteris Bīrons ar sievu [7, 113].

Bez tam Stenderu dzimtas Kurzemes zars veidojies kopš 17. gadsimta vidus, Braunšveigā dzimušajam Johanam Stenderam (1608–1669) 1654. gadā kļūstot par Biržu un Dignājas mācītāju [15, 36]. Par Stenderu dzimtu Braunšveigā pētījumu trūkst, tomēr 17. gadsimta vācu literatūras vēsturē ir minēts hercogistes galma dzejnieks Frīdrihs Dāvids Stenders (1628–1678), kas pārsvarā rakstījis latīņu valodā, izmantojot antīkās strofas – aleksandriešus un elēģiskos distihus, un, kaut arī dēvēts par “darboni no desmitās šķiras dzejnieku Piena ceļa” [2, 46], tomēr ar savu dzeju viņš apliecinājis, ka dzimtā literārās tradīcijas ir dzīvas.

Gotharda Frīdriha Stendera ģimene 1759. gada vasarā ir **Helmštētē** (*Helmstedt*) un tur pavada vienu gadu. 18. gadsimta vidū Helmštete joprojām ir hercogistes zinātnu centrs. Tajā darbojas hercoga Jūlija Augusta 1576. gadā dibinātā augstskola. Par "spožu vācu vēlā humānisma centru" [3, 62] dēvētās Jūlija akadēmijas ziedu laiki, kas saistīti ar Džordano Bruno, Melanhtona skolnieka Johana Kasēlija (*Caselius*, 1533–1613), teologa un vēsturnieka Georga Kaliksta (*Calixt*, 1586–1656) un viņa audzēkņa Vilhelma Leibnīca vārdiem, jau ir pagājuši. Nespējot izturēt konkurenci ar Halles un Gētingenes universitātēm, kā arī svārstīgās hercogu politikas un konservatīvās gaisotnes dēļ – Helmštete teoloģijā simpatizē pietismam – studentu skaits arvien samazinās. Tikpat miegaina un pelēcīga ir arī pilsētiņas sadzīve. Ieskatam fragments no 18. gadsimta otrās puses studenta vēstules:

"..pilsēta pati par sevi ir nožēlojama un bēdīga bedre, māju skaita ziņā gan lielāka nekā Jēna, bet visās pārējās nozīmēsniecīgāka.. Un kāda ir arhitektūra, tas pats attiecas arī uz visu citu. Kad izej uz ielas, nokļūsti pastāvīgās briesmās, ka tevi nosītīs grūstošas mājas un tu nosmaksī kurināmā dūmos, tevi līdz nāvei aizvainos ielas puikas un, kad līst, līdz ādai izmērcēs pilošie jumti." [1, 16]

Uzturoties Helmštētē, Gothards Frīdrihs Stenders publicējas vairākos hercogistes avīzes "*Braunschweigische Anzeigen*" (Braunšveigas Ziņas) oktobra un novembra numuros – viņa raksts "*Von den Vorzugen und Stufen in der zukunfftigen Seligkeit als dem kräftigen Antriebe zu großmüthigen Handlungen*" (Par priekšrocībām un pirmajiem soļiem uz svētlaimīgu dzīvi nākamībā kā spēcīgu pamudinājumu cēlai rīcībai) nāk klajā trīs turpinājumos un atklāj tā autora pārdomas par reliģiju un pedagogiju.

Stenders uzskata, ka cilvēka dzīves augstākais mērķis ir ziedošanās un kalpošana sabiedrībai neatkarīgi no slāņa, kuru viņš pārstāv, – kalpošana saviem līdzpilsoņiem, pārraugiem un visaptverošas rūpes par tautu. Tam derīgi un vienlīdz augstu vērtējami visi līdzekļi – prāts, izglītība, reliģija un, protams, mīlestība. Jo augstāku stāvokli cilvēks sabiedrībā ieņem, jo cēlsirdīgākam tam jābūt, kalpojot par piemēru pārējiem. Stenders uzsver, ka augstākā vērtība ir tāda nesavtīga kalpošana, kas negaida ne mutisku, ne materiālu algu. Ciešanas, slimības un nāve kā šīs dzīves kodols novirzāmas uz domām par mūžību. Stenders uzskata, ka dzīve mūžībā līdzināsies laicīgai dzīvei, tomēr tajā katra indivīda loma un vieta būs atkarīga no nopelniem šaisaulē. Jāatzīmē, ka Stendera viedoklis par kalpošanu vispārējam labumam atbalso viņa apbrīnotā vācu filozofa Kristiāna Volfa (*Wolff*, 1679–1754) uzskatus.

Helmstetē Gothards Frīdrihs Stenders izgatavo savu pirmo 2,5 pēdas lielo globusu, un tā ir dāvana Braunšveigas-Līneburgas hercogam. Diemžēl šis globuss līdz mūsdienām nav saglabājies, nav izdevies arī atrast sīkākas ziņas par tā izskatu un sākotnējo atrašanās vietu. 1759. gada novembrī izdevumā "*Braunschweigische Anzeigen*" publicēts vēl viens Stendera apcerējums "*Von Verfertigung neuer Erd- und Himmelskugeln*" (Par jaunu zemes un debess ložu pagatavošanu). Tas ir reklāmraksts – autors apliecina gatavību katram, kas spējīgs maksāt, pagatavot lielu, ērti pārnēsājamu, visām mākslas un zinātnes prasībām atbilstošu globusu. Pasūtītāja ieinteresēšanai Stenders uzsver, cik nozīmīga loma piešķirama globusam modernā skolā un mājniecībā. Un tie nav tukši vārdi – tieši 18. gadsimtā globuss kļūst par katra izglītota cilvēka mājas interjera sastāvdaļu. Humbolta universitātes profesors Deniss Kosgrovs, atskatoties uz šo laiku Eiropas kultūras vēsturē, atzīst: "Globuss, kādreizējais dievišķās rokas iecelto monarhu īpašums, kļūst par tirgotāja un māklera amata piederumu." [5, 181] Pieprasījumam augot, globusu gatavošana kļūst par kārotu un ienesīgu biznesu.

No Helmstetes Stenderu ģimene ceļo uz **Kēnigsluteru** (*Königslutter*) – kā to minējis Stendera biogrāfs Čarnevskis, iespējams, avīzē "*Braunschweigische Anzeigen*" publicētā pirmā raksta iespaidā Stenders uzaicināts iesaistīties hercogistes izglītības reformā [6, 23]. Lejassaksijas Valsts arhīvā atradās dokumenti, kas ne tikai apliecina, ka Gothards Frīdrihs Stenders bijis Kēnigsluteras skolas rektors, bet norāda viņa algas lielumu un dzīves vietu [21].

Kēnigslutera atrodas 30 km attālumā no Braunšveigas, tās centru veido klosteris, ko 12. gadsimtā dibinājis sakšu karalis Lotārs III, un katedrāle. 18. gadsimta vidū Kēnigsluterā ir 1400 iedzīvotāju, un šajā laikā katedrāle jau ir bēdīgā stāvoklī – apmetums vietumis krīt nost no sienām. Iedzīvotāju galvenā nodarbošanās ir Dukšteinas alus brūvēšana. Pilsētas pārraudzībā atrodas arī nabagu patversme ar sešiem iemītniekiem, un galvenais rūpju objekts ir biezie ugunsgrēki. 1760. gadā, kad tur ierodas Stenderu ģimene, pilsētiņas īpašumā ir viena ūdensmuca, pāris šļūteņu, daži kāši un 150 ādas spaiņu, no kuriem aptuveni puse ir cauri, bet pilsētas kasē paredzēts atalgojums čaklākajiem dzēsējiem [14, 66–74].

1746. gadā tiek pieņemts lēmums Kēnigsluteras klostorskolu un latīņu skolu apvienot un izveidot jauna parauga pilsētas skolu. Tomēr darbs rit gausi. 1759. gadā Kēnigsluterā ierodas tikko apkaimes superintendenta un Kēnigsluteras virsmācītāja amatā apstiprinātais Johans Arnolds Antons Cvike

(Zwicke). Viņam uzticēta arī skolu reorganizācija. Cvike, Halles universitātes absolvents, pēc pārliecības ir nelokāms piētists, un 1760. gadā viņš izstrādā arī jaunus izglītības noteikumus. Skola dabū jaunu nosaukumu – Kēnigsluteras apvienotā pilsētas un klosterskola (*Die kombinierte Stadt und Stiftsschule zu Königsutter*), to sadala trīs klasēs un ieej trīs skolotājus – rektoru, konrektoru un kantoru. 1760. gadā skola arī pāriet uz jaunām telpām [16, 136–137]. Gothards Frīdrihs Stenders tiek iecelts par pirmo reformētās skolas rektoru un saņem algu, sākot ar 1760. gada jūliju [21, 1760.28.VII], viņa ģimenei ierāda dzīvokli rātes aptiekas ēkas otrajā stāvā [turpat, 1760.8.VIII]. Tomēr jau 1761. gada aprīlī Stenders pēc paša vēlēšanās rektora amatu ir atstājis un viņa vietā iecelts jauns skolotājs [turpat, 1761.3.IV]. Kēnigsluteras skolas īstais uzplaukums sākas gadus desmit vēlāk, kad ne Stenders, ne Cvike Kēnigsluterā vairs nestrādā.

Diemžēl nekāda sīkāka informācija par Stendera darbošanos Kēnigsluterā nav atrodamā. Skolas vizitācijas protokoli, kas varētu sniegt precīzas atbildes uz jautājumu, kādēļ rektora amatā pavadīts tik īss laiks, nav atrodamā. Stendera vārds nav minēts arī nevienā no pētījumiem, kas veltīti Kēnigsluteras skolām. Tas varētu norādīt tiklab uz to, ka viņa darbības laiks bijis pārāk īss, lai atstātu kaut cik ievērojamas pēdas, kā arī, iespējams, uz to, ka ar īpašu veikumu skolas reorganizācijas darbā Stenders tomēr nebūs izcēlies. Izsekojot notikumu gaitai un vērtējot dažādus blakus apstākļus, jādomā, ka Stendera aiziešana no Kēnigsluteras saistīta ar viņa nesaskaņām ar piētistu Cviki, līdzīgās domās ir arī Stendera biogrāfs Čarnevskis: “Ar savu pieredzi par līdzšinējās jaunatnes audzināšanas trūkumiem un veltīgumu Stenders, protams, būtu bijis skolai ļoti noderīgs, diemžēl viņa priekšlikumi kā kaitīgi jauninājumi tika noraidīti, viņš bija svešinieks bez pietiekamām protekcijām. Viņa garīgā priekšnieka varaskāre, aizvainojumi, kurus viņam nācās izbaudīt skolas vizitācijas laikā, spieda viņu iesniegt galmam atlūgumu.” [6, 25]

Kēnigsluterā abas ēkas – gan skola, kuras rektors neilgu laiku bija Stenders, gan rātes aptieka, kuras otrajā stāvā viņa ģimene mitinājusies, ir saglabājušās līdz mūsu dienām, turklāt tajā pašā namā aptieka darbojas joprojām, no iekšpagalma puses pat ēkas izskats gandrīz nav mainījies. Nav atbildes uz jautājumu, vai Kēnigsluterā Stenders strādājis arī par mācītāju. Ir zināms, ka skolas vadītājam bija pienākums noteiktas dienās teikt sprediķus arī baznīcā, iespējams, Stenders to arī pildīja, iespējams, pat katedrālē – toreizējā reformētajā klostera baznīcā. Diemžēl Kēnigsluteras baznīcu vizitācijas protokoli nav saglabājušies.

No Kēnigsluteras Stenderu ģimene dodas uz **Hamburgu**. Čarnevskis raksta, ka tas noticis 1763. gada 18. martā [turpat, 26]. Tā kā mēnesis ir atzīmēts precīzi un saskan ar Lejassaksijas Valsts arhīvā atrastajiem dokumentiem, domāju, ka Stendera biogrāfs ir kļūdījies, nosaucot gadu – patiesībā Stenderi dodas uz Hamburgu 1761. gada 18. martā. Kāpēc Hamburga, ne vairs Helmštete vai Braunšveiga?

Pirmkārt, no 1756. līdz 1763. gadam Eiropā risinās Septiņgadu karš, 1761. gada pavasarī un vasarā kara darbība iet pāri Braunšveigas hercogistei.

Otrkārt, tieši Hamburgā Gothards Frīdrihs Stenders 1761. gada 4. maijā paraksta priekšvārdu pirmajam “Latviešu gramatikas” izdevumam [9, 44] un, iespējams, ar brīvmūrnieka un Krievijas diplomāta Dānijā Johana Albrehta Korfa (*Korff*, 1697–1766) atbalstu iegūst Dānijas karaļa pasūtījumu pagatavot globusu. Kā noskaidrojais Ojārs Jēgens, pirmo algu par globusa gatavošanu Dānijas karaliskā kase Stenderam pārskaita 1761. gada 17. jūlijā uz Hamburgu [12, 117].

Domājams, ka 1761. gada rudenī Stenderu ģimene jau ir Kopenhāgenā. Karaliskās kases maksājumos cita pilsēta vairs nefigurē, turklāt vērā ņemams arī fakts, ka šajā laikā Gotharda Frīdriha Stendera sieva jau ir stāvoklī un gaida pasaulē nākam ģimenes pastarīti Johanu Albrehtu, kas ieraudzis dienas gaismu Kopenhāgenā 1762. gada 8. februārī. Gotharda Frīdriha Stendera gaitas Braunšveigas-Līneburgas hercogistē ir noslēgušās.

Kad Stenderu ģimene 1759. gadā atstāj Kurzemi, Gotharda Frīdriha Stendera dēls Aleksandrs Johans ir 15 gadus vecs. Biogrāfijā minēts, ka Helmštētē viņš mācās pilsētas skolā “pie slavenā Vāgnera” [6, 36]. Johans Franciss Vāgners (*Wagner*, 1733–1778) ierodas Helmštētē gandrīz vienlaikus ar Stenderiem un tiek iecelts par skolas vadītāju. Vāgners ir aktīvs vietējās vācu biedrības biedrs un vada, veido un pats arī publicējas izdevumā “*Helmstädtisches gelehrtes Wochenblatt*” (Zinātniskā Helmštetes nedēļas lapa), pāris gadus viņš strādā arī Helmštetes universitātē kā filozofijas profesora palīgs, bet mūža pēdējos 12 gadus ir rektors un profesors Osnabrikā. Diemžēl Vāgnera vadītās skolas audzēkņu saraksti nav saglabājušies, tāpēc konstatēt, vai Aleksandrs Johans Stenders tajā ir mācījies, nav iespējams. Čarnevskis apgalvojis arī, ka Aleksandrs Johans Stenders klausījies lekcijas pie Kopenhāgenas profesoriem [turpat], savukārt viņa nekroloģā pieminētas mācības kādā Kopenhāgenas skolā [17, 239]. Tas laikam gan dažus Aleksandra Johana Stendera vēlākos biogrāfus novedis pie maldīgiem secinājumiem, ka viņš arī apmeklējis lekcijas

Kopenhāgenas universitātē [10, 556]. Iespējams, ka 15 gadus vecais Aleksandrs Johans patiesi ceļojis tēvam līdzī uz Dāniju, taču nevienā no Kopenhāgenas augstskolu studentu sarakstiem viņa vārds diemžēl nav atrodamš. Toties, kā to apliecina Helmštetes universitātes matrikula, 1764. gada 16. aprīlī viņš uzņemts Juridiskajā fakultātē. Šķiet, pats ar savu roku Aleksandrs Johans Stenders, sniedzot ziņas par savu iepriekšējo izglītību, norādījis *ex institutione patris* (tēva mācībās) [11], kas vēlreiz apliecina, ka iepriekš nekāda sistemātiska izglītība nav baudīta. Nav izslēgts, ka tieši draudzība ar iepriekš minēto Vāgneru, kas šajā laikā strādā universitātē, liek Gothardam Frīdriham Stenderam sūtīt dēlu atpakaļ uz Helmšteti, zinot, ka pusaudzi kāds tomēr pieskatīs. 18. gadsimta vācu augstskolās pastāv divpakāpju izglītības sistēma. Lai kuru no četrām Helmštetes universitātes fakultātēm students izvēlētos, tradicionāli pirmie divi gadi aizrit Filozofijas fakultātē, apgūstot latīņu valodu un vispārējos priekšmetus – filozofiju, vēsturi u.c., nākamajos pāris gados notiek specializācija jurisprudencē, teoloģijā, filozofijā vai medicīnā. Tātad arī Aleksandrs Johans Stenders Helmštētē, studēdams nepilnu gadu, iegūst augstskolas pamatzglītību, un tā izrādās pietiekami laba, lai vēlāk pēc vēl diviem studiju gadiem Kēnigsbergas universitātē saņemtu teologa diplomu. Mācības Helmštētē pārtrauc vecāku nodoms atstāt Kopenhāgenu un izceļot uz Pēterburgu, lai visi kopā 1766. gadā atgrieztos Kurzemē.

Aleksandra Johana Stendera izvēlēta Juridiskā fakultāte ir vienīgā no četrām Helmštetes universitātes fakultātēm, kas neatpaliek no laika gara modernākajās Eiropas augstskolās. Studentu apmācībā tiek izmantots likumu izklāsts sakāmvārdu formā, kura autori ir universitātes mācībspēki. Šāda veida apmācība neparasti ātri gūst plašu ievēriību, un Franča Karla Konrādijs (*Conradi*, 1701–1748), kā arī viņa sekotāja Johana Frīdriha Eizenharta (*Eisenhart*, 1720–1783) likumu krājumi sakāmvārdos piedzīvo daudzus atkārtotus izdevumus. Jāatzīst, ka vēlāk arī Aleksandru Johanu Stenderu nopietni nodarbināš problēma, kā sarežģītu jautājumu skaidrojumu padarīt vienkāršu un aizraujošu mazizglītotam lasītājam – ne velti viņš ir latviešiem pirmās vācu valodas mācību grāmatas un daudzu populārzinātnisku rakstu autors.

1765. gadā arī Jaunā Stendera gaitas Braunšveigas-Lineburgas hercogistē beidzas.

Stenderu ārzemju periodu (1759–1766) vainago Dānija un Pēterburga. Gothards Frīdrihs Stenders nopietni nodarbojas ar darba meklējumiem arī tur. Starp citu, arī viņa sagatavotais un Pēterburgas Zinātņu akadēmijai iesniegtais

globusu pagatavošanas apraksts "*Beschreibung der neuen Erdkugel*" (Jaunā globusa apraksts, 1766) ir noteikti vērtējams kā reklāma, nevis nopietns zinātnisks traktāts, un, protams, tas ir arī apliecinājums gatavībai pieņemt globusu izgatavošanas pasūtījumus, kaut arī, šķiet, Pēterburgā Stenderu ģimene jau ir izlēmusi atgriezties Kurzemē.

Kāds svešinieks no Kurzemes, zīmēšanas un gleznošanas mīļotājs, ir apzīmējums, ar kuru šķietami vismazāk saistāms Gotharda Frīdriha Stendera vārds, tomēr tieši tā 1759. gada rudenī izdevumā "*Braunschweigische Anzeigen*" viņš raksturo sevi kā globusu meistarū. Mērķi palikuši nesasnēgti, daļa ilūziju zudusi, kad Stenderi 1766. gadā atgriežas Kurzemē. Bet tieši uz ārzemju pieredzes bāzes izaug viss viņu ieguldījums latviešu literatūras un kultūras vēsturē. Jau tajā pašā gadā Jelgavā publicēts latviešiem domāts pasaku un stāstu krājums, pēc dažiem gadiem – ziņģes, odas un luga. Latviskoto autoru loks atklāj, ka šajos darbos ir pārstāvēti daudzi izcili 18. gadsimta vācu dzejnieki līdz t.s. *Vētras un dziņu* laikmetam, kā arī viens no izcilākajiem dāņu – norvēģu dramaturgiem Ludvigs Holbergs (Holberg, 1684–1754). Savukārt abu Stenderu kopdarba "*Augstas gudrības grāmatas*" trešais krietni papildinātais izdevums, kas nāk klajā Gotharda Frīdriha Stendera nāves gadā (1796), uzskatāms satura ziņā par Stenderu dabaszinātnisko centienu, bet izklāsta veidā – arī pedagoģisko un literāro centienu spilgtu izpaušmi, aizvedot atpakaļ pie tās kultūras telpas, kurai viņi bija piederīgi, uzturoties Braunšveigas – Līneburgas hercogistē un Dānijā 18. gadsimta vidū.

Literatūra

1. Ahrens, S. Die alte Universität – aus der Geschichte der Academia Julia zu Helmstedt. In: *Academia Julia. Die Universität Helmstedt (1576–1810). Veröffentlichungen der Kreismuseen Helmstedt* : Ausstellungskatalog zur Sonderausstellung vom 4. Juni bis 30. Oktober 2000, Bd. 4, Hrsg. Landkreis Helmstedt. Wolfenbüttel: Roco-Druck GmbH, 2000, 156 S.

2. *Allgemeine Deutsche Biographie* [ADB], Bd. 63, Berlin : Duncker&Humblot, 1971, S. 44–46.

3. Alschner, U. *Universitätsbesuch in Helmstedt, 1576–1810*. Braunschweig : Selbstverlag des Braunschweigischen Geschichtsvereins, 1998, 192 S.

4. Die beiden älteren Freimaurer-Logen in Kurland. In: *Mitauscher Kalender auf das Jahr nach Christi Geburt 1865*. Mitau, 1864, S. 53–57.

5. Cosgrove, D. *Apollo's Eye : A Cartographic Genealogy of the Earth in the Western Imagination*. Baltimore; London : John Hopkins University Press, 2001, pp. 176–205.

6. Czarnewski, G.F.A. *Stenders Leben, nebst Anmerkungen und Beilagen : eine Vorlesung den 21. Mai / 4. Junius 1796 im P. Sonnaxt gehalten*. Mitau : J.F. Steffenhagen und Sohn, 1805, 112 S.

7. *Dies im Jahre 1754 begonnene Besucherbuch des Herzoglichen Kunst und Naturalienkabinetts zu Braunschweig*. H. 19, S. 113. In: Herzog Anton Ulrich-Museum. Kunstmuseum des Landes Niedersachsen. Braunschweig.

8. *Europäische Stammtafeln. Bd. 1. Die deutsche Staaten*. Marburg : J.A. Stargardt, 1980, S. 66.

9. Frīde, Z. *Latvis Gothards Frīdrihs Stenders*. Rīga : Zinātne, 2003, 300 lpp.

10. Frīde, Z. *Stenders Aleksandrs Johans. Grām.: Latviešu rakstniecība biogrāfijās* [LRB]. Rīga : Zinātne, 2003, 556.–557. lpp.

11. Die Helmstedter Universitätsmatrikel [HU]. Niedersächsisches Staatsarchiv Wolfenbüttel [NSW], 37 Alt 2576, Bd. 2., S. 67.

12. Jēgens, O. *Vecais Stenders Kopenhāgenā*. Grām.: *Daugavas rakstu krājums*, 1957. Sast. A. Johansons. Upsala : Appelbergs Boktryckeri, 1957, 115.–130. lpp.

13. Kreslins, J. *Der Einfluß des hallischen Pietismus auf Lettland*. In: *Halle und Osteuropa : Zur europäischen Ausstrahlung des hallischen Pietismus*. Hrsg. von J. Wallmann und U. Sträter. Tübingen : Verlag der Franckeschen Stiftungen Halle im Max Niemeyer Verlag, 1998, S. 145–156.

14. Lüder, A. *Königslutter, Oberlutter und Stift Königslutter im 18. Jahrhundert*. Königslutter : Verlag von Heinr. Lüder, 1902, 150 S.

15. Prechtel, W. *Die Stenders*. In: *Baltische Ahnen- und Stammtafeln*. Isabella von Pantzer (Hrsg.) in Verbindung mit der Deutsch-Baltischen Genealogischen Gesellschaft in Darmstadt. Jg. 39. Köln, 1997, S. 35–82.

16. Röhr, H. *Geschichte der Stadt Königslutter am Elm*. Braunschweig : Hans Oeding, 1981, 150 S.

17. Stender, Ch. *Trauer Feierlichkeit bei der Beerdigung des Konsistorialraths und Selburgschen Probstes, Alexander Johann Stender, am 25. November 1819*. *Magazin für protestantische Prediger vorzüglich im Russischen Reiche*, hrsg. von Dr. K.L. Grave, 1819, H. 3, S. 238–250.

18. Stender, G.F. *Von den Vorzugen und Stufen in der zukünftigen Seligkeit als dem kräftigen Antriebe zu großmüthigen Handlungen*. *Braunschweigische Anzeigen*. Nr. 84 (30.X), Nr. 85 (24.X), Nr. 87 (31.X), 1759.

19. Stender, G.F. Von Verfertigung neuer Erd- und Himmelskugeln. *Braunschweigische Anzeigen*. Nr. 91 (14.XI), 1759.

20. Stender, G.F. *Beschreibung der neuen Erdkugel*. Riga : J.E. Hartknoch, 1766, 31 S.

21. Stift Königslutter [SK]. Niedersächsisches Staatsarchiv Wolfenbüttel [NSW], 4 Alt 3 Stift Königslutter 1504, 1760.28.VII, 28.VIII, 7.XI; 1761.3.IV.

Māra Grudule

The Stenders Family in Braunschweig-Lüneburg (1759–1766)

Summary

On the basis of the research in the State Archives (*Niedersächsisches Staatsarchiv*) and the library (*Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*) in Wolfenbüttel, in the museums of Braunschweig, Helmstedt and Königslutter, several documents unknown so far and valuable information dealing with the Stenders family visit to the of Duchy of Braunschweig-Lüneburg in the middle of the 18th century were found. The facts gained allow to state that the life, work and studies of the Stenders family members was rich in new experiences supplemented by extensive knowledge in the cultural and pedagogical life in Europe at that time. During his stay abroad, Gotthard Friedrich Stender (1714–1796) made three big earth globes, worked as a teacher, published several articles and strengthened his ties with German intellectuals, freemasons playing an important role among them. His son Alexander Johann Stender (1744–1819) in his turn became a university student at Helmstedt and an active observer of the cultural processes in the Duchy. Being out of work and short of money the Stenders returned to Courland.

The time spent in the Duchy of Braunschweig-Lüneburg inspired the views of both Stenders to a great extent. In the second half of the 18th century and on the brink of the next century, they engaged in the process of the peasant Enlightenment in Courland and became founders of the Latvian secular literature.